

Katarzyna Górak-Sosnowska

Wasta (klientelizm) a rozwój społeczno-gospodarczy w świecie arabskim

Streszczenie: *Wasta* (w literackim języku arabskim *wasata*) oznacza wstawiennictwo bądź mediację. Pojęcie to obejmuje szeroką gamę działań społecznych. Znaczeniowo najbliższe jest zachodniemu pojęciu klientelizmu, gdyż zakłada istnienie nieformalnej relacji pomiędzy patronem a klientem oraz dotyczy sfery gospodarczej lub politycznej. Klientelizm odpowiada jednak tylko jednemu rodzajowi wasty – wstawienniczej (drugi rodzaj ma charakter mediacyjny). Niniejszy rozdział definiuje pojęcie wasty oraz nakreśla jej rolę w gospodarce i polityce państw arabskich. *Wasta* analizowana jest jako stosunek społeczny pod kątem stron, które biorą w nim udział, charakteru relacji między nimi oraz ich celów i oczekiwań. Omówiono tu dwa rodzaje wasty – mediacyjną, właściwą dla społeczności lokalnych, oraz wstawienniczą, funkcjonującą na poziomie instytucjonalnym, właściwą dla społeczeństw nowoczesnych. Rozdział przedstawia ponadto sposób postrzegania wasty w świecie arabskim.

Pustynia. W piasku leży lampa. Przechodzący obok Abd Allah podnosi ją i pociera. Z lampy wyskakuje džinn i oferuje spełnienie jednego życzenia (a nie trzech, jak robią to džinny zazwyczaj). Abd Allah zastanawia się przez pewien czas, a następnie prosi o wastę¹. Dżinn dziwi się tej decyzji. Proponuje w zamian ziemię w Rijadzie oraz milion riali, jednak Abd Allah upiera się przy wascie. Dżinn spełnia życzenie i tworzy wasita – grubego, ubranego w tradycyjny strój *chalidzi*² z misbahą³ w ręku. Abd Allah natychmiast prosi go o ziemię w Rijadzie i milion riali. Wasit dzwoni do kogoś i zaraz pojawia się urzędnik z dokumentami własności gruntu oraz prezydent jednego z telewizyjnych show z czekiem na milion riali. W końcu Abd Allah prosi wasita, aby załatwił mu jeszcze trzy życzenia u džinna. Dżinn na początku oponuje, ale wkrótce okazuje się, że i on musi się podporządkować⁴.

Historyjka ta została wyemitowana w jednym z bliskowschodnich kanałów satelitarnych o tematyce rozrywkowej. Ukazuje mechanizm działania wasty, przedstawionej w filmie jako forma klientelizmu. W sposób satyryczny przedstawia cechy charakterystyczne wasty: relację pomiędzy klientem a wasitem

¹ Czyt. łašta.

² Właściwy dla państw Zatoki, tu: *galabijja* – długa, sięgająca do kostek koszula, *kufijja* – czyli arafatka w biało-czerwonej kratce oraz *ikal* – czarna obręcz przytrzymująca kufijję na głowie.

³ Rodzaj muzułmańskiego różańca, składającego się z 33 bądź 99 koralików, odpowiadających 99 pięknym imionom Boga.

⁴ Film dostępny pod adresem: http://www.youtube.com/watch?v=ZBIz_MONQls&feature=related.

(arab. mediatorem; w zamian za uwielbienie ze strony klienta, przejawiane całowaniem wasita w brzuch, *wasit* spełnia jego życzenia); jej roszczeniowy charakter (przyporównanie zachcianek klienta do życzeń wypowiedzianych do dżinna); niesprawiedliwość wynikającą z wasty, a zarazem wykorzystanie instytucji publicznych do partykularnych interesów (milion riali klient „wygrywa” w telewizyjnym show, mimo że nie brał w nim udziału) oraz jej wszechobejmujący charakter (fakt, że w końcu nawet sam *dżinn*, a zatem istotna o nieziemskich mocach, ulega wasitowi).

Celem filmu jest nie tylko dostarczenie rozrywki, ale także napiętnowanie wasty jako zjawiska negatywnie wpływającego na życie społeczne, jak również podjęcie istotnego społecznie tematu. O waście dużo pisze się i mówi w świecie arabskim. Felietony poświęcone waście można znaleźć w największych lokalnych gazetach, a w Syrii powstała sztuka teatralna o takim tytule. *Wasta* to także słowo pojawiające się na scenie politycznej – niektórzy politycy zachwalają swoje „plecy”, inni publicznie deklarują wolę eliminacji wasty z życia publicznego. Równoległe publikowane są coraz liczniejsze prace naukowe na ten temat, w tym raporty z badań jakościowych, analizujące wpływ wasty na gospodarkę i politykę państw arabskich. Wiele głosów – zarówno zachodnich badaczy, jak i samych Arabów – wskazuje na jej negatywną rolę jako czynnika ograniczającego rozwój społeczny i gospodarczy. *Wasta* przeciwstawiana jest nowoczesnemu łaadowi społecznemu, który funkcjonuje w oparciu o transparentne i egalitarne reguły.

Niniejszy rozdział definiuje pojęcie wasty oraz nakreśla jej rolę w gospodarce i polityce państw arabskich. Analizowana jest tu jako stosunek społeczny, który nie jest w żaden sposób wartościowany. Przedstawione są rodzaje wasty oraz jej ewolucja związana z procesami modernizacji i towarzyszącymi im zmianami społecznymi. Z punktu widzenia tematyki całego podręcznika istotne wydaje się także przedstawienie sposobu postrzegania wasty w świecie arabskim oraz jego uwarunkowań.

***Wasta* jako stosunek społeczny**

Wasta (w literackim języku arabskim *wasata*)⁵ oznacza „wstawiennictwo” bądź „mediację”. Pojęcie to obejmuje szeroką gamę działań społecznych i w związku z tym trudno je przełożyć na zachodnie kategorie pojęciowe. Najbliższa jest pojęciu klientelizmu, gdyż zakłada istnienie nieformalnej relacji pomiędzy patronem a klientem oraz dotyczy sfery gospodarczej lub politycznej. Klientelizm odpowiada jednak tylko jednemu rodzajowi wasty – wstawienni-

⁵ *Wasta* funkcjonuje także w innych społeczeństwach muzułmańskich, choć pod innymi nazwami. Na przykład w Afganistanie określało się ją jako *hamsaja* – ten, który dzieli ten sam cień.

czej. *Wasta* jest pojęciem szerszym niż nepotyzm. Faworyzowanie w jej ramach dotyczy zazwyczaj grupy własnej – plemienia, klanu, rodziny, rodu, grupy etnicznej czy religijnej. Jednak stosunek ten może dotyczyć także osób niespokrewnionych – na przykład polityka i potencjalnego wyborcy, który oferuje swój głos w zamian za korzyści.

Przytoczony wyżej przykład wskazuje na korupcjogenny charakter *wasty*, jednak nie jest ona także synonimem korupcji. Jeżeli stosunek *wasty* nie zachodzi kosztem strony trzeciej (państwa, narodu, innej osoby), nie ma on charakteru korupcyjnego. Z tego powodu rozróżnia się „dobrą” i „złą” *wastę* (Loewe 2007: 55) – a zatem *wastę*, która przynosi korzyści, oraz *wastę*, która negatywnie oddziałuje na system społeczny (przynosząc korzyści jednostce). Dobrą *wastą* jest, na przykład, szczególne oddanie pracownika firmie i przełożonemu ze względu na łączące ich pokrewieństwo; złą – jeżeli jest to firma państwowa, a o przyjęciu go do pracy decydowały więzy rodzinne, a nie kwalifikacje zawodowe. Dobrą *wastą* może być mediowanie w sporze między dwiema osobami w taki sposób, aby rozwiązać go w sposób korzystny dla obu stron, ale i sprawiedliwy; złą – jeżeli w sporze wykorzystywane są powiązania osobiste, a mediator forsuje rozwiązanie korzystne tylko dla jednej strony.

Powyższe przykłady ilustrują odmienne konteksty funkcjonowania *wasty*. W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa jej rodzaje:

- rozjemcza – gdy służy załagodzeniu bądź rozwiązaniu konfliktu interpersonalnego. Wówczas służy utrzymaniu pozytywnych relacji międzygrupowych bądź międzyludzkich;
- wstawiennicza – jeżeli jej celem jest interwencja patrona/agenta na rzecz klienta u strony trzeciej. Może dotyczyć uniknięcia sankcji negatywnej przez klienta albo uzyskania przez niego korzyści (Mohamed, Hamdy 2008: 1).

Początkowo *wasta* miała przede wszystkim charakter rozjemczy i wiązała się z zarządzaniem społecznością muzułmańską. Szajchowie posiadali autorytet legitymizowany tradycją i charyzmą, który umożliwiał im mediację między zwaśnionymi stronami i redystrybucję dochodu oraz korzyści między członków społeczności według własnego uznania, a także utrzymywanie ładu w społeczności. Była zatem konotowana pozytywnie i świadczyła o tym, że przywódca społeczności – szajch – jest w stanie skutecznie i odpowiedzialnie dbać o jej interesy (Hooker 2009: 263). *Wasta* tworzyła wiążący kapitał społeczny (Putnam 2000), bo między członkami społeczności utrzymywała się więź społeczna.

Tradycyjna *wasta* nadal istnieje w społecznościach lokalnych i służy bieżącemu regulowaniu stosunków społecznych. Jednak równolegle, wraz z procesami modernizacyjnymi i urbanizacyjnymi⁶, pojawił się nowy rodzaj – *wasta* wsta-

⁶ Procesy te przyspieszyły rozwój *wasty* wstawienniczej, jednak należy pamiętać, że funkcjonowała znacznie wcześniej. Już w VIII w. Abd Allah Ibn al-Mukaffa zauważał niebezpieczeństwa związane z zatrud-

wiennicza. Opiera się ona na podobnych normach i wartościach, bo wypływa z troski o grupę własną i jest ugruntowana w nieformalnych sieciach powiązań. Zakłada jednak działania, których celem jest uzyskanie korzyści wyłącznie przez jedną ze stron. Inne jest także otoczenie zewnętrzne; nie jest to społeczność lokalna, ale instytucja państwowa albo korporacja. Wstawiennictwo nie ma zatem na celu zachowania ładu w grupie własnej, lecz uzyskanie korzyści dla członka grupy własnej kosztem innych osób. Ten rodzaj wasty stał się obecnie zasadniczym przedmiotem badań ze względu na to, że funkcjonuje w przestrzeni publicznej, w gospodarce i polityce. *Wasta* wstawiennicza tworzy pomostowy kapitał społeczny (Putnam 2000), wiąże bowiem ze sobą osoby należące do różnych kategorii społecznych.

Relacja w ramach wasty przebiega między dwoma lub trzema stronami:

- klientem, który stara się uzyskać daną korzyść,
- agentem/patronem, który może mu tę korzyść zapewnić,
- mediatorem, który pomaga klientowi nawiązać kontakt z agentem (o ile klient i agent nie znają się bezpośrednio; Loewe 2006: 21–22).

Zważywszy na charakter tych relacji można powiedzieć, że *wasta* jest przykładem stosunku społecznego, spełnia bowiem wszystkie jego cechy (Sztompka 2002: 89–90). Zakłada istnienie wielości interakcji, które są wielotematyczne. Mogą być one wyspecjalizowane (np. uzyskanie prawa jazdy przez klienta) albo dotyczyć różnych sfer życia (np. działania mające na celu podwyższenie standardu życia klienta – od ułatwienia mu dostępu do podstawowych dóbr lub usług po zapewnienie pracy). *Wasta* jest relacją trwałą, z czego wynika jej charakter oraz oczekiwania klienta i agenta wobec siebie. Jej cechą jest także normatywna regulacja; regulują ją pewne wzory. Nie są one sformalizowane, jednak wyznaczają ramy dla wzajemnych oczekiwań i uprawnień. Klient ma prawo oczekiwać od swojego patrona znalezienia mu zatrudnienia w urzędzie – jeżeli tak się umawiali – a nie na przykład w piekarni. Z kolei agent ma prawo spodziewać się lojalności ze strony klienta. Wreszcie relacje wynikające z wasty nakładane są na partnerów stosunku ze względu na zajmowane przez nich pozycje społeczne. Klientem staje się każdy, kto dąży do osiągnięcia korzyści za pomocą patrona – zarówno rolnik, który liczy na wsparcie materialne w sytuacji klęski żywiołowej, jak i wpływowy biznesmen, który dąży do przeforsowania korzystnych dla siebie zmian prawnych przez znajomego polityka. Biznesmen ten może być patronem wspomnianego rolnika, tak więc pozycje patrona i klienta są relatywne.

Wasta jest niezrównoważonym stosunkiem społecznym ze względu na to, że po stronie klienta leży zazwyczaj więcej obowiązków niż po stronie agenta.

---

nianiem na dworze Abbasydów ich popieczników (Danecki 1991: 26). Praktyka ta była jednak bliższa nepotyzmowi niż klientelizmowi, a tym samym waście.

Co więcej, korzyści w ramach stosunku patron-klient są rozłożone nierównomiernie. Patron kumuluje korzyści od wielu klientów. Zarazem suma korzyści, jaką otrzymuje, jest większa niż te, które redystrybuuje swoim klientom (Amundsen, Ezbidi 2002: 14). *Wasta* nie ma jednak charakteru roszczeniowego bądź eksploatorskiego, gdyż obie strony wchodzi w nią z pobudek instrumentalnych, nastawione na uzyskanie określonych korzyści. *Wasta* tworzy kapitał społeczny. Dla osób pozostających w omawianym stosunku jest to pozytywny kapitał społeczny, jednak dla osób wykluczonych z niego bądź tracących na jego istnieniu – negatywny.

Praktyki określane jako *wasta* nie są wyłącznie domeną świata arabskiego, chociaż niekiedy określa się je jako cechę kultury arabskiej. Występują one na całym świecie w różnych formach i natężeniu. Podatne na klientelizm są szczególnie państwa przechodzące transformację systemową, państwa niedemokratyczne oraz demokracje nieskonsolidowane. W pierwszym przypadku następują zmiany w zakresie funkcjonowania gospodarki, które powodują m.in. bezrobocie oraz pogorszenie się sytuacji materialnej społeczeństwa. Radykalne zmiany wymuszają na poszczególnych segmentach społeczeństwa poszukiwanie optymalnych strategii adaptacyjnych; jedną z nich jest rozwój sieci nieformalnych i tzw. szarej strefy. W państwach niedemokratycznych relacja patron-klient stanowi fundament ładu społecznego, w którym określony segment społeczeństwa (grupa etniczna, ród, plemię) zajmuje pozycję uprzywilejowaną. Praktyki klientystyczne występują także w społeczeństwach nowoczesnych. Jako swoiste *addenda* stanowią uzupełnienie istniejących relacji formalnych, stanowiąc dodatkowy sposób partycypacji politycznej (Güneş-Ayata 1994: 21–26).

Rola w gospodarce i polityce

Kategoria *wasty* obejmuje wiele zjawisk społecznych, zarówno w gospodarce, jak i w polityce. Jej rola w gospodarce nie jest jednoznaczna. Jeżeli patron zatrudnia klienta we własnym przedsiębiorstwie, na własny rachunek, staje się bezpośrednio zainteresowany jego pracą jako swojego pracownika. W jego interesie leży bowiem maksymalizacja zysku przedsiębiorstwa. Zatrudnienie pracownika w charakterze klienta tworzy relację lojalności i buduje kapitał społeczny. Jeżeli klient został polecony przez mediatora, w interesie klienta leży jak najlepsze wywiązywanie się ze swoich obowiązków. Inaczej bowiem straci twarz u mediatora, a nawet mediator może stracić twarz u patrona. W sektorze publicznym właścicielem przedsiębiorstwa bądź instytucji jest skarb państwa. Dając klientowi zatrudnienie patron w mniejszym stopniu zainteresowany jest jego wydajnością i efektywnością jako pracownika. Praca w sektorze publicznym służy przede wszystkim uzyskiwaniu przez klienta korzyści – stałej pensji

i/lub prestiżu społecznego. Posiadanie wasty jest istotnym czynnikiem zwiększającym prawdopodobieństwo uzyskania pracy w sektorze publicznym w Jordanii (Loewe 2007: 79–80) i w Libanie. Co więcej, posiadanie odpowiedniej wasty ma większy wpływ na zatrudnienie bądź awans niż płeć kandydata (Tlaiss, Kauser 2010: 482).

W stosunek społeczny uwikłane są trzy strony, z których dwie mogą odczuwać presję. Mediator zobowiązany jest do znalezienia zatrudnienia klientowi (a często wielu klientom) ze względu na oczekiwania społeczne. Jego wysoka pozycja postrzegana jest jako warunek wystarczający do tego, aby znaleźć pracę klientom. Niepodejmowanie działań w tym zakresie albo brak spodziewanej efektywności wyjaśniane będą jego dyspozycjami (niechęć do znalezienia zatrudnienia, brak odpowiednich możliwości), a nie uwarunkowaniami sytuacyjnymi (brak miejsc w sektorze publicznym, niewystarczające i/lub nieodpowiednie kwalifikacje klienta). Oczekiwania te podtrzymywane są przez kolektywistyczny charakter społeczeństw bliskowschodnich, w których jednostka postrzegana jest jako część grupy i zobowiązana do lojalności wobec niej. Mediator znajduje się zatem pod presją, którą przenosi na patrona – prosząc go o zatrudnienie. Mediator może być w niezależnym stosunku wasty z patronem (mediator jest tu patronem, a patron – klientem), co wywołuje dodatkową presję na patrona.

Kontakt z patronem (bądź pośrednio – z mediatorem) służy nie tylko korzyściom indywidualnym, ale także kolektywnym. W małych miejscowościach taką korzyścią może być realizacja projektów infrastrukturalnych – budowa bądź renowacja meczetu, szkoły, dróg, kanalizacji etc. Ich realizacja wymaga znacznych nakładów finansowych, które pozyskiwane są z ministerstw albo organizacji pozarządowych. Patron pośredniczy w zdobywaniu owych funduszy (Makhoul, Harrison 2002: 618). W społecznościach wiejskich rolnicy przekazują patronowi część swoich zbiorów, licząc na pomoc w razie katastrofy naturalnej oraz po sezonie – kiedy nie mają się z czego utrzymać (King 2003: 109).

Reformy gospodarcze, a zwłaszcza liberalizacja i prywatyzacja, uderzyły przede wszystkim w najniższe segmenty struktury społecznej. W Tunezji sytuacja ekonomiczna rolników pogorszyła się na skutek przeprowadzonych reform gospodarczych, co wywołało powrót do sprawdzonych mechanizmów takich jak klientelizm (King 2003: 5). W Zjednoczonych Emiratach Arabskich *wasta* towarzyszy restrukturyzacji rynku pracy i polityce nacjonalizacji siły roboczej. Ze względu na nasycenie sektora publicznego coraz trudniej jest młodym Emiratczykom uzyskać zatrudnienie. Ich pozycja jest zatem nieuprzywilejowana w porównaniu do poprzednich generacji, które zyskały na polityce nacjonalizacji siły roboczej przede wszystkim dzięki swojemu obywatelstwu, a nie

koniecznie kwalifikacjom. Aby zwiększyć prawdopodobieństwo zatrudnienia w sektorze publicznym, młodzi ludzie uciekają się do wasty – widząc w niej jedyną skuteczną metodę (Al-Ali 2008: 373). W obu przypadkach *wasta* pełni rolę komplementarną wobec rozwiązań instytucjonalnych. System państwowy okazuje się niewydolny w tym sensie, że nie jest w stanie zaspokoić potrzeb określonych grup społecznych. Z tego powodu grupy zagrożone marginalizacją szukają wsparcia w nieformalnych sieciach powiązań.

Władza należy do najważniejszych dóbr społecznie cenionych. W państwach o wysokim poziomie hierarchiczności posiadanie władzy może gwarantować dostęp do innych pożądaných dóbr – zasobów materialnych czy prestiżu. Większość państw arabskich cechuje wysoki poziom hierarchiczności oraz autorytarny bądź półautorytarny system rządów. Władza gwarantuje dostęp do zasobów, a jej sprawowanie umożliwia ich redystrybucję. Daje to podstawy do tworzenia i umacniania sieci patron-klient, a tym samym do utrzymania wpływów przez rządzących.

Na poziomie państwowym ilustruje to stopień interwencji państwa w gospodarkę⁷. Gwarantowanie poszczególnym kategoriom społecznym dostępu do dóbr społecznie cenionych przez długie lata stanowiło podstawę stabilności władzy państwowej i ładu społecznego (Bowker 2010: 146). Państwo postrzegane było jako patron. Lokalna burżuazja mogła korzystać z państwowego protekcjonizmu, klasa średnia – z licznych posad w sektorze publicznym, a popółstwo – z subwencji żywności, nie występując w zamian przeciw rządzącym. Z tego powodu władze państwowe często nie są zainteresowane podjęciem działań mających na celu eliminację lub ograniczenie wasty – uderzyłoby to bowiem w cały system władzy (Loewe 2007: 93). Pogłębiająca się niewydolność sektora publicznego, przyspieszona przez globalny kryzys finansowy oraz dar demograficzny (relatywnie duży udział osób w wieku produkcyjnym, zwłaszcza młodzieży, w populacji), zaczyna stopniowo burzyć istniejący porządek społeczny. W państwach o niższym dochodzie *per capita*, jak na przykład w Egipcie, dochodzi do strajków i masowych demonstracji. Ich uczestnicy domagają się podwyżek wynagrodzeń, protestują przeciw obniżeniu przez państwo subwencji na mąkę, z której wyrabiane jest pieczywo – podstawowy pokarm ubogich Egipcjan. Niektóre z tych działań i akcji mają charakter polityczny, jak na przykład *Kifaja* czy ruch 14 Kwietnia, a ich celem są zmiany w systemie sprawowania władzy. W państwach o dochodach wyższych, jak na przykład w Arabii Saudyjskiej, również dochodzi do frustracji, jednak inne są formy jej wyrażania. Młodzi Saudyjczycy, pozbawieni nadziei i perspektyw, organizują nielegalne

⁷ Udział wydatków państwowych w stosunku do PKB w państwach arabskich należy w większości do średnich bądź wysokich, około 20–30%.

rajdy samochodowe (arab. *tachfis*), wyładowując w ten sposób negatywne emocje, zapewniając sobie rozrywkę, a zarazem przeciwstawiając się istniejącemu łaadowi społecznemu (Al-Otaibi, Ménolet 2010: 77).

Na poziomie społeczności lokalnych *wasta* ugruntowana jest w sieciach nieformalnych relacji. Jest to układ dynamiczny, w którym pozycje poszczególnych podmiotów są na bieżąco negocjowane i ustalane. Może ona dotyczyć jednostek, jednak – ze względu na kolektywistyczny charakter tych społeczności – częściej opiera się o całe rodziny czy społeczności. W miejscowościach libańskich istnieje sieć powiązań między partiami politycznymi, które starają się ugruntować i zwiększyć swoje wpływy, oraz miejscową ludnością. W bezpośrednim kontakcie (i zależności) z partią są najbardziej wpływowe osoby w miejscowości (często rekrutowane poprzez sieci zawodowe), które z kolei budują własne sieci *wasta* wśród miejscowej ludności. Kontakt z patronem stanowi istotny symbol statusu, który nadaje wiarygodność. Wpływy poszczególnych partii są dynamiczne i często się ścierają. Jeżeli dany patron nie spełnia oczekiwań ludności lokalnej, może ona zacząć wspierać innego (Makhoul, Harrison 2004: 30–33).

Na swój sposób zatem *wasta* umożliwia jednostkom i grupom marginalizowanym artykułowanie swoich potrzeb i interesów w przestrzeni publicznej. Pomimo tego, że nie ma uniwersalistycznego charakteru, wpisuje się w ponowoczesność w tym sensie, że jest zorientowana na jednostkę (Roniger 2004: 355). Wydaje się, że o możliwościach oddziaływania na patrona w przypadku libańskich wiosek decydują dwa czynniki: grupowy charakter klienta, który jako kolektywna siła ma większe możliwości artykułowania swoich potrzeb, oraz trwałość i wielotematyczność relacji. Dla porównania, ubodzy mieszkańcy Egiptu wchodzi w relacje patron-klient podczas wyborów. W zamian za drobną opłatę oferują swoje głosy. Transakcja ma jednak charakter jednorazowy, a wysokość zapłaty uzależniona jest od czynników zewnętrznych – rozkładu głosów w danym obwodzie. Obwody są zaś na tyle duże, że płatni wyborcy nie mogliby liczyć na przewagę negocjacyjną, nawet jeżeli zebraliby się w grupę i wspólnie świadczyli swoje usługi. Jediną korzyścią, jaką uzyskują z tej relacji, jest zatem jednorazowy przyrwy gotówki. Udział w wyborach stanowi dla nich wyłącznie źródło dochodu; orientacja polityczna opłaconego kandydata nie jest tu w ogóle istotna (Blaydes, El Tarouty 2009: 370–371).

Ze względu na jej nieformalny charakter i szeroki zakres trudno jest określić wymierne znaczenie *wasty* w gospodarce i polityce. Pośrednią miarą mogą być międzynarodowe rankingi dotyczące korupcji. Państwa arabskie znajdują się w nich na zróżnicowanych pozycjach. W rankingu *Transparency International* Katar zajmuje 22. miejsce na świecie, a ZEA, Oman, Bahrajn i Jordania znajdują się w pierwszej pięćdziesiątce państw. W ostatniej pięćdziesiątce znajdują się

Liban, Libia, Jemen i Irak (2009). W rankingu *World Audit* z 2009 r. w pierwszej pięćdziesiątce państw znajdują się liderzy z poprzedniego rankingu, a także Arabia Saudyjska i Tunezja, natomiast w ostatniej pięćdziesiątce – poza wymienionymi wyżej – Syria. Pozycje państw arabskich w rankingach korupcyjności wskazują na zróżnicowaną efektywność podejmowanych działań przeciw korupcji, a zarazem wskazują na ich poziom *governance*. Czołowe miejsca w tych rankingach zajmują państwa Zatoki oraz Jordania, które przeprowadzają reformy zmierzające do poprawy otoczenia biznesowego i systemu administracji państwowej. Międzynarodowe wskaźniki dotyczące korupcji nie oddają jednak specyfiki wasty, bo często skupiają się na korzyściach majątkowych (np. łapówki). Z tego powodu pozycja w rankingach dotyczących korupcji wydaje się nie korelować z powszechnością wasty. Większość informacji z for internetowych odnoszących się do wasty dotyczy państw Zatoki Perskiej, zaś większość artykułów i raportów na ten temat – Jordanii oraz państw Zatoki Perskiej. Można zatem przypuszczać, że efektywny system zarządzania państwem nie wyklucza istnienia nieformalnej sieci powiązań w ramach wasty.

Postrzeganie społeczne

Stosunek do wasty w społeczeństwach arabskich jest ambiwalentny. Z jednej strony tłumaczony jest w ten sposób drenaż mózgow oraz niska wydajność pracy. Zdolni i chętni do pracy absolwenci uczelni, którzy nie mają odpowiednich koneksji, przegrywają bowiem z osobami protegowanymi. Co więcej, *wasta* wydaje się sprzeczna z muzułmańskim wzorem sprawiedliwości społecznej, a zatem nie przystoi w arabskim społeczeństwie (Al-Maenna 2001)⁸. Z drugiej strony Arabowie przyznają, że *wasta* jest skutecznym narzędziem, ułatwiającym codzienne życie. Jej istnienie tłumaczą na dwa sposoby. Pierwszy odnosi się do jej uniwersalnego charakteru, który wykracza poza świat arabski i istnieje wszędzie, tyle że pod innymi nazwami i w innych formach. *Wasta* postrzegana jest zatem jako immanentny element ładu społecznego. Drugie wytłumaczenie ma charakter praktyczny i związane jest z rozbudowaną biurokracją w państwach arabskich. Za pomocą wasty można znacznie skrócić czas załatwiania spraw. Tłumaczy to jeden z Kuwejtczyków: „Dzięki właśnie otrzymałem moje prawo jazdy w ciągu dwóch dni. Gdybym jej nie użył, musiałbym czekać sześć miesięcy” (Fattahova 2007).

Ambiwalentny stosunek do wasty ilustrują badania ankietowe zrealizowane w Jordanii w 2000 r. Połowa badanych Jordańczyków skorzystałaby z wasty w przypadku ubiegania się o pracę, co drugi z nich uważa, że jest to jedyny

⁸ Wasta bywa porównywana do chińskiego *guanxi*. Różnica polega na tym, że *guanxi* współgra z etyką konfucjańską, nakazującą wspieranie grupy własnej. Tymczasem *wasta* stoi w sprzeczności z muzułmańską myślą społeczną, która promuje równość szans i zatrudnianie najlepszych (Mohamed, Hamdy 2008: 1).

sposób uzyskania posady, a ponad połowa deklaruje, że stara się pomagać za pomocą wasty każdemu, kto o to poprosi⁹. Zarazem niemalże wszyscy (87%) respondenci uważają, że praktyka wasty powinna zostać wyeliminowana (AAI 2000: 6–7). Przytoczone badania nie zostały zrealizowane na reprezentatywnej próbie, wskazują jednak na pewien paradoks – powszechność praktyki, która postrzegana jest niemal jednoznacznie negatywnie. Nie należy demonizować państw arabskich, jeżeli chodzi o przyzwalanie na praktyki odpowiadające „złej” wście. Badanie porównawcze zrealizowane na niereprezentatywnej próbie menedżerów amerykańskich i jordańskich dowiodło, że nie istnieją między nimi istotne różnice w ocenie nepotyzmu (Abdalla et al. 1998: 567) – choć należy pamiętać, że nepotyzm nie jest synonimem wasty, ale pojęciem znacznie węższym.

Wpisując słowo *wasta* w języku arabskim w wyszukiwarce *Google* można uzyskać ponad 2,7 mln wyników. Większość z nich stanowią wpisy na forach internetowych. Można znaleźć liczne dyskusje na temat posiadania wasty, poszukiwania jej (np. „Szukam wasty w celu założenia konta w banku w Rijadzie”) oraz możliwości załatwienia spraw bez lub za pośrednictwem wasty (np. „Skończyłeś studia i nie masz wasty? Nie masz szans!”; „Czy można dostać prawo jazdy bez wasty lub łapówki?”). Internet stał się narzędziem umożliwiającym szukanie wasty. Wiele ogłoszeń na forach internetowych dotyczy właśnie poszukiwania pośrednika, który pomógłby w danej sprawie – zatrudnieniu (najczęściej), ale także uzyskaniu prawa jazdy czy doborze małżonki. Ogłoszenia pojawiają się przede wszystkim na stronach internetowych i portalach państw Zatoki Perskiej.

Sądząc po profilu internautów w świecie arabskim oraz tematyce ogłoszeń, można domniemywać, że wasty w Internecie szukają głównie ludzie młodzi i wykształceni należący do klasy średniej. Są oni beneficjentami przeprowadzonych w państwach arabskich reform mających na celu upowszechnienie edukacji. Zdobycie wykształcenia oznaczało awans społeczny i było przejawem mobilności pionowej w stosunku do pokolenia rodziców, którzy często posiadali jedynie wykształcenie podstawowe lub byli analfabetami. Poziom masowych szkół był jednak zbyt niski, aby wyposażyc rzesze młodych absolwentów w kompetencje pozwalające im na uzyskanie przewagi konkurencyjnej na rynku. Dodatkową barierę stanowi przerost sektora publicznego w większości państw regionu, co znacznie utrudnia znalezienie stałej i pewnej pracy. Z kolei pochodzenie społeczne i niski status ekonomiczny uniemożliwia im wejście w relacje wasty w tradycyjnej formie, a zatem bezpośrednio, poprzez kontakt z agentem.

⁹ Na tym tle ciekawa wydaje się inicjatywa mekkańskiego biura ogłoszeń, które nazywa się *Bidun wasta* (arab. bez wasty), por. <http://b-wasta.com/bwasta/>.

Osób oferujących w Internecie wastę nie ma, co wynika z charakteru tej relacji. *Wasta* jest bowiem stosunkiem nieegalitarnym, w którym słabsza strona (klient) korzysta z pomocy silniejszej (patrona/agenta), a nie na odwrót.

Trudno jest ocenić, w jakim zakresie *wasta* faktycznie ogranicza możliwości zatrudnienia osobom kompetentnym i posiadającym wysokie kwalifikacje. Praktyka ta zdaje się dotyczyć przede wszystkim sektora publicznego. Uzyskanie pracy w sektorze prywatnym wymaga często wyższych kompetencji i wiąże się z większymi wymaganiami. Jednocześnie nastawienie na zysk firm ogranicza przyjmowanie pracowników, którzy mieliby być nieefektywni. Przekonanie o wszechmocnym działaniu wasty może prowadzić do krańcowego błędu atrybucji. Polega on na tym, że jednostka przypisuje swoje sukcesy własnym dyspozycjom, natomiast porażki – czynnikom sytuacyjnym. W przypadku sukcesów innych osób atrybucja przebiega odwrotnie – ich sukcesy są przypisywane czynnikom sytuacyjnym, natomiast porażki – dyspozycjom własnym. Własne porażki mogą być zatem przypisywane brakowi odpowiedniej wasty, zaś sukcesy innych – wście, a nie ich osobistym cechom. Zależność tę częściowo weryfikują badania Mohameda i Hamdy dotyczące postrzegania kompetencji pracowników, którzy otrzymali swoje posady z pomocą wasty i bez. Kompetencje osób, które otrzymały pracę dzięki wście były postrzegane jako istotnie niższe, niezależnie od tego, jakie były faktycznie (2008: 5). Wskazuje to na ambiwalentną ocenę klienta, a zatem osoby, która uzyskała zatrudnienie dzięki wście – z jednej strony może ona zyskać poważanie, ze względu na swój związek z patronem, z drugiej zaś stracić je ze względu na przypisywane jej niższe kompetencje i dyspozycje.

W państwach arabskich coraz częściej postuluje się ograniczenie wasty. Wpływa na to kryzys ekonomiczny i wysokie bezrobocie, ale także raporty i analizy powstające na ten temat, w większości zachodnich autorów. W niektórych mówi się wprost o „tamowaniu wasty w celu osiągnięcia rozwoju” (Cunningham, Sarayrah 1994). Zmiana charakteru transakcji – z dążenia do zapewnienia sobie uznania i autorytetu na uzyskanie wymiernych korzyści majątkowych – świadczy o jej dostosowywaniu do zmieniających się realiów, a w szczególności do gospodarki wolnorynkowej i struktur biurokratycznych.

Wasta stała się słowem-kluczem tłumaczącym niepowodzenia państw arabskich w zakresie reform gospodarczych i politycznych. Co więcej, jako praktyka zakorzeniona w kulturze arabskiej umożliwia zrzucenie tych niepowodzeń na dyspozycje Arabów. Należy jednak pamiętać, że pojęcie wasty zdecydowanie wykracza poza negatywne praktyki, które są z nim kojarzone – nepotyzm, ku-

moterstwo i korupcję. Może równie dobrze oznaczać także mediację, lobbying i solidarność społeczną. Wreszcie, zarówno w swoich dobrych, jak i złych formach, a także w całej gamie i różnorodności, praktyki określane jako *wasta* istniały i istnieją w innych kręgach kulturowych.

Bibliografia:

- Abdalla H., Maghrabi A., Raggad B. (1998), *Assessing the Perceptions of Human Resource Managers toward Nepotism. A Cross-Cultural Study*, „International Journal of Manpower”, Vol. 19, No. 8.
- Al-Ali J. (2008), *Emiratisation: Drawing UAE Nationals into Their Surging Economy*, „International Journal of Sociology and Social Policy”, Vol. 28, No. 9/10.
- Amundsen I., Ezbidid B. (2002), *Clientist Politics. State Formation and Corruption in Palestine 1994–2000*, Chr. Michelsen Institute Report No. 17.
- Arab Archives Institute (22.0.2000), *A Survey on Wasta in Jordan*, referat wygłoszony na konferencji „Towards Transparency in Jordan”, Amman.
- Blaydes L., El Tarouty S. (2009), *Women’s Electoral Participation in Egypt: The Implication of Gender for Voter Recruitment and Mobilization*, „Middle East Journal”, Vol. 63, No. 3.
- Bowker R. (2010), *Egypt and the Politics of Change in the Arab Middle East*, Northampton: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Cunningham R., Sarayrah Y. (1994), *Taming Wasta to Achieve Development*, „Arab Studies Quarterly”, Vol. 16, No. 3.
- Fattahova N. (11.11.2007), *Wasta Widespread in Kuwait Society*, „Kuwait Times”.
- Danecki J. (1991), *Polityczne funkcje islamu*, Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Güneş-Ayata A. (1994), *Clientelism: Premodern, Modern, Postmodern [w:] Democracy, Clientelism, and Civil Society*, L. Roniger, A. Güneş-Ayata (edS.), London: Lynne Rienner Publishers Inc.
- Hofstede G. (2007), *Kultury i organizacje*, Warszawa: PWE.
- Hooker J. (2009), *Corruption from a Cross-Cultural Perspective*, „Cross Cultural Management”, Vol. 16, No. 3.
- King S. (2003), *Liberalization against Democracy. The Local Politics of Economic Reform in Tunisia*, Bloomington: Indiana University Press.
- Loewe M., Blume J., Schönleber V., Seibert S., Speer J., Voss C. (2007), *The Impact of Favouritism on the Business Climate. A Study on Wasta in Jordan*, Bonn: Deutsche Institut für Entwicklungspolitik.
- Al-Maenna K. (5.08.2001), *Vitamin Waw*, „Arab News”.

- Makhoul J., Harrison L. (2002), *Development Perspectives: Views from Rural Lebanon*, „Development in Practice”, Vol. 12, No. 5.
- Makhoul J., Harrison L. (2004), *Intercessory Wasta and Village Development in Lebanon*, „Arab Studies Quarterly”, Vol. 26, No. 3.
- Mohamed A., Hamdy H. (2008), *The Stigma of Wasta. The Effect of Wasta on Perceived Competence and Morality*, Working Paper No. 5, German University in Cairo.
- Al-Otaibi A., Ménoret R. (2010), *Rebels without a Cause? A Politics of Deviance in Saudi Arabia* [w:] L. Herrera, A. Bayat (eds.), *Being Young and Muslim. New Cultural Politics of Global South and North*, Oxford: Oxford University Press.
- Putnam R. (2000), *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster.
- Roniger L. (2004), *Political Clientelism, Democracy and Market Economy*, „Comparative Politics”, Vol. 36, No. 3.
- Sztompka P. (2002), *Socjologia*, Kraków: Znak.
- Tlais H., Kauser S. (2010), *Perceived Organizational Barriers to Women's Career Advancement in Lebanon*, „Gender in Management: An International Journal”, Vol. 25, No. 6.
- Transparency International (2009), *Corruption Perception Index*, http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009/cpi_2009_table.
- World Audit (2009), *Corruption Rank 2009*, <http://www.worldaudit.org/corruption.htm>.

Pytania do dyskusji:

- Dyskusja na temat trzyminutowego filmu wyświetlonego przez prowadzącego (link por. przyp. 4). Co przedstawia (jeżeli zrozumienie filmu sprawia trudności ze względu na barierę językową, można wspomóc słuchaczy opisem ze wstępu)? Jaka rolę odgrywa gruby mężczyzna w tradycyjnym stroju arabskim? Z czyich usług jest bardziej zadowolony główny bohater – dzinna czy grubego mężczyzny; dlaczego? Czy przedstawiona praktyka jest charakterystyczna tylko dla świata arabskiego czy także dla innych regionów? Dlaczego wyemitowano taką kreskówkę w telewizji; czy jej emisja miałaby także uzasadnienie w Polsce?
- Czy klientelizm jest uwarunkowany kulturowo, a zatem pewne kultury sprzyjają jego powstawaniu i rozwojowi w większym stopniu niż inne?
- Jakie są pozytywne i negatywne strony klientelizmu?
- Jakie są powody zmiany charakteru wasty w społeczeństwach arabskich z mediacyjnej na wstawienniczą?

① **Literatura polecana:**

- Bayat A., *Social Movements, Activism and Social Development in the Middle East*, Civil Society and Social Movements Programme Paper No. 3, United Nations Research Institute for Social Development, listopad 2000, https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/9803/1/12_606_030.pdf.
- Cunningham R., Sarayrah Y. (1993), *Wasta: the Hidden Force in Middle Eastern Society*, Westport: Praeger Publishers.
- Henry C., Springborg R. (2001), *Globalization and the Politics of Development in the Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutchings C., Weir D. (2006), *Understanding Networking in China and the Arab World. Lessons for International Managers*, „Journal of European Industrial Training”, Vol. 30, No. 4.
- Loewe M., Blume J., Schönleber V., Seibert S., Speer J., Voss C. (2007), *The Impact of Favouritism on the Business Climate. A Study on Wasta in Jordan*, Bonn: Deutsche Institut für Entwicklungspolitik.
- Heydemann S. (ed.) (2004), *Networks of Privilege in the Middle East. The Politics of Economic Reform Revisited*, New York: Palgrave Macmillan.
- Roniger L., Güneş-Ayata A. (eds.) (1994), *Democracy, Clientelism, and Civil Society*, London: Lynne Rienner Publishers Inc.